

Mål & Mæle · 4

1. årgang 1975

De fleste af artiklerne i dette nummer af Mål & Mæle handler om fremmede sprog.

Hvor logisk er egentlig fransk?

Man hører tit at det franske sprog udmærker sig ved at være særlig logisk og klart, men det er vist sjældent at der føres bevis for det. Hvordan det forholder sig med fransk og logik, kan man læse om i artiklen

Side 6

Dansk-amerikansk

I Mål & Mæle nr. 3 bragte vi en prøve på blandingssproget dansk-amerikansk. Artiklen »Udvandring og Sprog« indeholder en redegørelse for dansk-amerikanskens ydre kår: hvem udvandrede? hvordan var indvandrerens holdning til deres modersmål og til den nye verdens sprog? hvilken indflydelse har dansk haft på amerikansk?

Side 26

En danskstuderendes møje og glæde

er titlen på en artikel hvor en japansk sprogforsker fortæller om hvordan han oplever dansk som et fremmedartet, svært og pudsigt sprog der tales af et fjernt folk på den anden side af kloden.

Side 12

Aldrig

I mange sprog findes der en særlig udspekuleret måde at sige *aldrig* på. Om ligheder og forskelle hen over sproggrænserne handler artiklen »Aldrig«

Side 24

Den ny køreplan

fra Hovedstadens Trafikselskab er skrevet på dansk. Men hvad hjælper det . . . ?

Side 16

Brevkasse om sprogligheder 2

Er fransk mere logisk end dansk .. 6

Ansvar i sproget .. 8

En danskstuderendes møje og glæde 12

Ta' bussen 16

Aldrig 24

Udvandring og sprog 26

Hvor originale Tanker mangler, der indfinder sig til rette Tid en original Stavemaade.

Jacob Paludan

SPROGLIGHeder

? Kender I det her? Journalisten: »Mener De nu at disse foranstaltninger også på længere sigt vil få en gavnlig virkning?« Ministeren: »Det håber jeg!« Jamen det var jo hans mening at ville vide noget om!

Ingeborg Jensen,
Bagsværd

! Ja, vist kender vi det. Det er en typisk afslutning på et radio- eller fjernsyns-interview. Journalisten har spurgt ministeren hvad han tror eller mener, og så fortæller han i stedet hvad han håber. Det er som regel en ret intetsigende oplysning, for selvfølgelig håber ethvert fornuftigt menneske på gavnlige virkninger; man kunne slet ikke tænke sig det modsatte. Men hvad søren mener manden?

Lad os forestille os at vores politiker havde sagt *det mener, tror, formoder jeg* eller måske ligefrem *det er jeg overbevist om*. På den måde ville han ikke have lovet noget, men han ville have sat sin sagkundskab og dømmekraft ind på at der er noget mere end halvtreds procent chance for gavnlige virkninger på længere sigt. Det ville man kunne hænge ham op på senere hvis det viser sig at han har taget fejl; man kunne altså drage hans dømmekraft og sagkundskab i tvivl. Det undgår han ved at sige *jeg håber*, for *håbe* indeholder ingen påstand om graden af sandsynlighed for at et eller andet vil indtræffe.

Han kunne selvfølgelig også have sagt *det ved jeg ikke*, men det er man lidt tilbageholdende med i de kredse; folk kunne jo få den tanke at de også bare var mennesker.

Hvad betyder da *håbe*? Ja, for det første er det noget der angår fremtidige begivenheder og forhold. For det andet indeholder ordet en værdidom: har man sagt at man *håber* på noget, har man også sagt at man anser dette noget for godt og gavnligt; man kan ikke *håbe* på noget man selv synes er ondt. Men for det tredje kræves det for at *håbe* skal være brugt meningsfuldt, at man selv mener at der er nogen sandsynlighed for at det man *håber* på, kan ske. Man kan altså godt *håbe* at det bliver tørvejr sankthansaften; men man kan næppe *håbe* at det bliver snevejr sankthansaften – det er ret meningsløst når man tager sandsynligheden i betragtning: der er absolut ingen sandsynlighed for at det går i opfyldelse.

Håbe kræver således i al fald et minimum af sandsynlighed, og udelukker på den ene side usandsynlighed, på den anden side vished: man kan ikke meningsfuldt *håbe* at juleaften også i år vil falde på den 24. december.

Hvad siger vores politiker så når han siger *Det håber jeg?* Vi kan analysere eller oversætte hans replik således: »Jeg aner det ikke, men det kan da i hvert fald ikke udelukkes, og jeg synes at det gode er godt.« Her er der

ikke noget man kan blive hængt op på bagefter, for der er ikke meget oplysning i det. Men det opdager folk nok ikke, bare man lader være med at sige det ligeud. Vi har jo det glade lysegrønne ord *håbe*, som ikke beskæmmer nogen.

Det hele er et spørgsmål om tro, håb og ærlighed.

EH

Hr. Erik Hansen,
Mål & Mæle (Rene ord for pengene).

Med interesse har jeg læst Deres tilsendte propaganda for det nye tidsskrift, som pensionister ikke har råd til. Jeg har nu heller ikke lyst til at støtte leflen for lav modernisme som »sprogligt røvereri«.

Med venlig hilsen
L. L. Hammerich,
Hørsholm.

! Kære professor Hammerich: De må mene om os hvad De vil, men vi vil ikke finde os i at De beskylder os for leflen for noget som helst. At lefle vil sige gennem hyklerisk eller bedragerisk adfærd at foregive sympati for eller solidaritet med synspunkter og personer, i den hensigt at opnå fordele for sig selv.

Hvis vi forekommer Dem at være lave, modernistiske, vulgære, karlekammeragtige osv., så er det fordi vi er det, ikke fordi vi simulerer.

EH

! Til Mål & Mæle!

Tak for opfordringen til at holde det kommende blad.

Ved gennemlæsning af det tilsendte reklametryk bliver man skræmt ved tanken om,

at der står sprogfolk bag, placeret på det angivne niveau.

Teksterne virker udpræget som dårligt venstrehåndsarbejde med inkonsekvent tegnsætning, ringe sammenhænge mellem tankerne i teksten, forkerte forkortelser, slet skjulte hentydninger til »folks« »forkerte« meninger, uunderbyggede påstande, tarvelige talesprogsindslag, indforståelser o.s.v.

De »klostre« hvori det gode sprog skal overvintre, bliver ikke bemandet med Deres folk.

Det virker for umodent.

Venlig hilsen
Jørn Henriksen,
Greve Strand

! Det er redaktionens linje, ubønhørligt at følge landets officielle retskrivning, både mht. stavning, tegnsætning og forkortelser. Vi opfordrer altid vore øvrige bidragydere til at gøre det samme, medmindre de har en ganske bestemt hensigt med at lade være. Afvigelser fra det autoriserede skyldes derfor kun uagtsomhed. Vi har nu minutøst gennemgået vor brochure, og bortset fra en åbenlys trykfejl i spalte 3 på sidste side, har vi ikke kunnet se at vi på noget punkt afviger fra den officielle retskrivning.

EH

? Kære Mål & Mæle.

Hvordan vil I foreslå at stave det udmærkede ord der udtales sgibø = 'opgive, forkaste'? Skibbe eller skippe? – Jf. skib, afskibe, skipper.

Venlig hilsen
Ebbe Flatau.

! Kære Ebbe Flatau.

Når vokalen er kort, som i skibø, skal der normalt være to konsonanter. Og i forbindelse med udtalen er det ligegyldigt om man staver det med b'er eller p'er.

Ordet står ikke i nogen ordbøger, men det er opført i Ny ord i dansk 1968–69, udgivet af Dansk Sprognævn (1972). Her kan man læse at ordet er lånt fra engelsk *to skip*, 'at hoppe, at sjippe'. Sprognævnet foreslår derfor at ordet staves *skippe*. (Nævnets tidligste eksempel på ordet er forøvrigt fra 1967.)

Dansk har faktisk lånt ordet *to skip* en gang før. Da blev det til *at sjippe*. Der er flere forklaringer på at man dengang, i slutningen af forrige århundrede, har sagt *sjippe* og ikke lige ud ad landevejen: *skippe*. Det kan være en såkaldt hyperkorrektion. Når man nu vidste at det folk kaldte *skersant* (sergent) og *skikane* (chikane), rigtigt skulle hedde *sersjant* og *sjikane*, så måtte det folk kalde *skippe*, nok også korrekt hedde *sjippe*.

Eller det kan være den lyd som fremkommer når et tov slår mod jorden, og som kan skrives *sjip*.

Og grunden til at vi kan låne ordet igen i en ny betydning, må være at det engelske ord *to skip* ikke blot betyder 'hoppe, sjippe' men også 'springe over' – også i overført betydning. Man kan se denne betydning af et eksempel fra Jyske Tidende 17.10.69, som er anført i sprognævnets bog: Kaffe og kager blev skippet til fordel for en god flaske vin.

OT

? Til Sprogligheder.

Se, man siger jo: »kom hen til os« og »gå hen til dem« al den stund præpositionen styrer afhængighedsfald. Det hedder også »kom hen til os andre«, men hvorfor dølen hedder det så »gå hen til de andre«?

Venlig hilsen
Fregne Levy,
Bagsværd

! Kære Fregne Levy: Det her bliver du skuffet over. Jeg kunne godt skrive nogle sider – ja faktisk omkring hundrede hvis det skulle være – om afhængighedsfald i moderne dansk. Men det du vil have, er en forklaring, og det tror jeg ikke man kan give.

Lad os nu prøve at se på hvad en forklaring overhovedet er. Du spørger mig: »Hvorfor dølen trækker det sådan her?«. Jeg satter på at du ved at træk er bevægelser i luften og at sådanne bevægelser fremmes af åbentstående døre og vinduer. Så jeg svarer: »Det er fordi altandøren står åben«. Det er en forklaring, for en forklaring består i at man får placeret et fænomen i en sammenhæng, fx en årsags-sammenhæng, som man kender i forvejen. Det uforklarede er det der er løserevet fra de kendte sammenhænge.

Der er mange sproglige ting vi kan forklare. Fx kan vi forklare hvorfor der er kommet et *s* på i *vores*: når der nu er *s* i de fuldstændigt parallelle ord *hans*, *hendes*, *dens*, *dets*, *jeres*, *deres*, og når sproget altid har en tendens til at udvikle sig i retning af det systematiske, så er det klart at en form som *vor* ikke kan klare sig i

længden. Eller vi kan forklare hvorfor der ikke skal *d* i gjort: tillægsformen ender på de samme konsonanter som bydemåden + (e)t: *tabt-tabt, gem-gemt, hent-hentet, nævn-nævn(e)t, forlang-forlangt, send-sendt*. Der er ingen eksempler på at der kan komme et *d* ind fra datidsformen. Vi har altså ikke *læg-lagde-lagdt, sig-sagde-sagdt*, og derfor heller ikke *gør-gjorde-gjortd*.

Men der er mange ting vi ikke kan forklare. Hvis vi fx tager betegnelserne for medlemmerne i en almindelig kernefamilie: *mor, far, søster, bror, datter, søn*, så kan vi jo spørge hvorfor i alverden et af ordene, nemlig *søn*, ikke ender på *r* som de andre. Vi kan jagte alle disse ord helt ned gennem den indoeuropæiske sproghistorie og vise hvad de kommer af og hvordan de har udviklet sig, men til sidst står vi i sanskrit til knæene og kan stadig ikke se nogen sammenhæng der gør det forståeligt at sønnen måtte ende som han gjorde. Sådan er det bare.

Lige sådan med dit problem. Vi kan beskrive hele systemet, og vi kan vise at forbindelsen *vi andre* (og *I andre*) er af en anden natur end *de andre*, men en forklaring på det med afhængighedsfald tror jeg aldrig vi får det til. Så desværre...

EH

? Kære Ole!

Er det korrekt af mig at skrive: Afskedigelsen sker 3 måneder efter opsigelsen, hvis der skal gives et varsel på 3 måneder. Man fortalte mig, at opsigelse og afsked er det samme, således at man

godt kunne bytte ordene om i sætningen herover.

Er der nogen regel for anvendelse af endelserne -else og -ning. Eks.: Hvornår bruger man udskrivelse og hvornår udskrivning?

Med hensyn til ping så har jeg altid troet, at det var et Storm P.-udtryk stammende fra Peter og Ping, der jo er en pingvin med en række skægge egenskaber: Højt skum.

Venlig hilsen
John Bønding,
Jystrup

! Kære John.

Jeg kunne bare skrive at det ikke er korrekt at sige *afskedigelsen sker 3 måneder efter opsigelsen*, det siger min sprogfornemmelse mig.

Men jeg vil hellere prøve at argumentere for at jeg har ret – med argumenter som jeg håber du kan anerkende; det kommer til at fylde lidt.

Du tænker dig altså at *afskedigelsen* betegner et tjenesteforholds ophør, og at *opsigelse* betegner meddelelsen om dette. Det første er en overgang fra en tilstand

Sprogligheder

Denne brykasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går i rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Erik Hansen og Ole Tøgeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til

ARENA, Forfatternes forlag,
Hald Hovedgaard
8800 Viborg

og mærk det
SPROGLIGHEDER

til en anden (nemlig fra en tilstand med et tjenesteforhold til en uden). Det andet er en proces der forløber i tid.

Forskellen mellem OVERGANGE og PROCESSER kan illustreres med følgende: *afsyngelse* og *underskrivelse* er betegnelser for processer der forløber i tid. Det viser sig ved at man godt kan sige: *afsyngelsen af nationalsangen varede 7 min., underskrivelsen af dokumentet varede 30 sek., under afsyngelsen besvime hun, under underskrivelsen besvime hun*.

genkendelse og *fundet* (det at finde noget) er derimod overgange. De forløber ikke i tid. Det kan ses ved at man ikke kan sige: *genkendelsen af Peter varede i 30 sek., under fundet af skatten besvime hun pludselig*.

Nu kan man undersøge om *afsked, afskedigelse* og *opsigelse* er processer eller overgange. Men før vi går i gang, må vi lige være opmærksomme på at *afsked* kan betyde to forskellige ting (lige som *bakke* gør), enten: 'det at to mennesker skilles og siger farvel til hinanden', eller noget der har en forbindelse med at 'et tjenesteforhold ophører'. Det er kun den sidste betydning vil har med at gøre her.

afsked er en overgang. Man kan ikke sige: *afskeden fra embedet varede 7 min., eller: under afskeden fra embedet besvime hun. Afskedigelse og opsigelse* derimod, er processer. Man kan godt sige: *afskedigelsen af tjeneren varede kun 7 min., under opsigelsen af kontrakten så hun ikke på den anden*.

Det er et argument for at *afskedigelse* og *opsigelse*

betyder det samme med hensyn til tid, og at de betyder noget andet end *afsked*. Så hvis du kan gå med til at det skulle være forskellen på dem, mener jeg ikke at din sætning er korrekt. Man kan ikke sige: *han fik ikke sin afskedigelse 3 måneder efter opsigelsen*. Derimod kan man godt sige: *han fik ikke sin afsked 3 måneder efter opsigelsen*.

(Jeg har lavet din oprindelige sætning lidt om. Man kan nemlig heller ikke sige: *afskeden sker 3 måneder efter opsigelsen*. Men det skyldes noget andet, som også er en meget lang historie. Det kan vist i korthed beskrives således at sætningen er selvindlysende. Det er indeholdt i betydningen af ordet *opsigelse* at det kontraktlige forhold hører op efter en vis tid. Men så snart man benægter det selvindlysende, kan man altså diskutere vores problem.)

afskedigelse og *opsigelse* betyder dog ikke helt det samme. Forskellen har bare ikke noget med vores problem at gøre. *afskedigelse* betegner ophøret af et tjenesteforhold, altså et over- underordningsforhold, og kan kun gælde den underordnede. *Opsigelse* bruges også om lige forhold, fx ved kontrakter. Det kan være grunden til at man kan sige: *der er 3 måneders opsigelse på stillingen*, men ikke: *der er 3 måneders afskedigelse på stillingen*.

Det ville i denne forbindelse være rart hvis der var et system i brugen af *-(n)ing* og *-else*, et de fx svarende til forskellen på overgange og processer, eller til forskellen konkret-abstrakt. Der

synes desværre ikke at være et gennemført system her.

-ing og *-ning* må forøvrigt betragtes som samme endelse, hvor den første form forekommer efter *n*, *r* og somme-tider *l*, mens den anden forekommer ellers.

Der er så en vis tendens til at *-(n)ing* betegner den handling der ligger i ud-sagnsordet, fx *hakning*, *skrivning*, *smøring*, *stævning*, *retning*. Nogle mennesker kalder denne betydning abstrakt, fordi ordene betegner noget der kan forløbe i tid (man kan fx sige: *under skrivningen svedte hun meget*). *-else* derimod, siger man betegner noget konkret: *hakelse*, *skrivelse*, *smørelse*, *stævelse*, *rettelse*, fordi ordene betegner noget der kan stå, sidde, være eller ligge på eller i noget, men ikke forløbe i tid. Men dette er kun en tendens og det er let at finde modeksempler: *ledelse*: *ledning*, *skabelse*: *skabning*.

Der er også en tendens til at *-else* bruges ved ord med forstavelser. Det hedder *søgning* men *hjem søgelse*, *spredning* men *adspredelse*, *brydning* men *afbrydelse*. Men også her er der undtagelser: *forbindelse*, *forbinding*, *afsættelse*, *afsætning*.

Sommetider betyder ordene med *-else* og *-(n)ing* to vidt forskellige ting, som i *fordybelse* og *fordybning*, og sommetider næsten det samme: *afmatning*, *afmattelse*.

Der er altså ikke særlig meget system i galskaben.

OT

? *Kære Mål & Mæle:*
Jeg synes, jeg har lagt mærke til, at børn og unge mennesker har stød i byde-måder som spark og mærk.

Er det ikke noget nyt? Og hvordan hænger det nu sammen?

Venlig hilsen
B. Johansen,
Herlev

! De har ret i, at stødet her er af nyere dato. Ældre ud-tale havde nemlig *ustemt r* efter kort vokal foran bl. a. skrevet *p*, *t*, *k*, altså i ord som *skarp*, *skørt*, *særk*, og da stødet forudsætter stemme-båndssvingninger, kunne der ikke være stød i gamle dage i ord som *spark* og *mærk* eller *skarp*, *skørt*, *særk*. Da *r*'et så bliver stemt, begynder stødet at dukke op, men kun i de ordtyper, der normalt har stød, bl. a. i bydeformer (imperativer). Bydeformer har nemlig stød, hvor det er muligt, dvs. hvor der er stemte lyde, der kan rammes af stødet: *spis!*, *gem!*, *gå!*, *skrid!*, *rødm!* (dog ikke *kom!*). Det er baggrunden for Deres glimrende iagttagelse: at der kan høres stød i *lad vær* og *spark* men ikke i *jeg gav ham et spark*.

PS. Har De forresten lagt mærke til, at der også er kommet nye stød i *bestyrtet*, *forvorpen* m. fl.? Nu kan De selv give forklaringen!

Jørn Lund

SPØRGSMÅL OG SVAR

? Hvordan kan man billigst følge med i den nye litteratur?

Anne fra Helsted

! Man kan stjele (du'r ikke) Man kan låne på biblioteket. Men man kan osse blive ARENA-ABONNENT og få tidens bøger til det halve af tidens pris!

Arena, Hald

Er fransk mere logisk end dansk?

Ja, det er der virkelig nogen, der tror. Især franskmænd. Men der er sandelig også mange ikke-franskmænd, der er hoppet på limpinden og tror, at fransk er mere logisk og klart end deres modersmål. Og det er ikke bare Jean de France'r. Men mange kloge folk med sund fornuft på andre områder.

Skrønen om det franske sprogs klarhed og logik – for det er en skrøne – har en historisk baggrund. Latin havde været middelalderens internationale sprog. Ikke så snart var nationalsprogene slået igennem med renæssancen, før fransk sprog, i kølvandet på fransk enevælde, var ved at blive et nyt internationalt sprog. Fra det 17.-18. århundrede blev fransk det almindelige diplomatiske sprog, bl.a. ved fredsslutninger. Man har en herlig diskussion omkring en fred i Nijmegen i 1678, hvor en dansk ambassadør hævdede, at, når man alligevel ikke brugte latin, kunne man lige så godt erstatte det med dansk som med fransk. Men fransk blev det 18. århundredes sprog, talt af Frederik den Store i Prøjsen, af Katharina den Anden i Rusland, af Poniatowski i Polen, af Gustaf III i Sverige.

Frederik den Stores kongelige akademi i Berlin udskrev i 1782 en prisopgave om årsagen til, at fransk var blevet Europas universelle sprog. En pris blev i 1784 tildelt Rivarol, der gav som forklaring, at fransk var mere klart og logisk end andre sprog, først og fremmest på grund af sin direkte ordstilling, altid grundledet foran udsagnsleddet: »Den franske syntaks er urokkelig. Det er grunden til den beundringsværdige klarhed, der er det

evigtgyldige grundlag for vort sprog. Hvad der ikke er klart, er ikke fransk. Hvad der ikke er klart, må være engelsk, italiensk, græsk eller latin.« Det er sjovt at se, at i det lille bitte kapitel, hvorfra denne berømte trompetfanfare er hentet, bruger Rivarol selv tre gange den omvendte ordstilling, grundledet efter udsagnsleddet, som ellers skulle være kendetegnet for de stakkels uklare sprog.

Ja, det var dengang, i det naive 18. århundrede? Nej, tanken er blevet fastholdt lige siden, bl.a. så sent som i 1963 af en højstående embedsmand i det franske kulturministerium Jacques Duron med bogen »Langue française langue humaine« (Det franske sprog er hele menneskeheds sproget), der var et led i de Gaulles og Malraux's kulturpolitik. Der er franskmænd og ikke-franskmænd, der stadig tror på det franske sprogs klarhed. Lad denne artikel ramme en pæl gennem denne myte. Den er sejlivet. Der skal skrappe midler til: bål og pæle.

Sproget er et middel, hvorved vi meddeler os til hinanden. Et vidunderligt middel, der kan udtrykke de mest indviklede, snoede og hemmelighedsfulde tanker – for tanker kan kun tænkes ved hjælp af sproget. Det kan udtrykke alt fra Bjørnvijs højspændte tankeryk over videnskabsmandens præcision og folketingsmandens valgpropaganda til »At tænke sig«s nonsens. Sproget udtrykker lige legende let den skarpeste logik og det mest forvrøvlede sludder. Sproget er nemlig i sig selv hverken logisk eller ulogisk, klart eller uklart. Det er bare. Ligesom naturen. Og det er parat til alt, finder sig

... PÅ DEN ANDEN SIDE,
NEMLIG DEN DER
LIGGER MODSAT
DEN, DER LIGGER
TIL HØJRE...

i alt, til at blive brugt og til at blive misbrugt, til åndfuld tale og til vås.

Derfor er det ene sprog ikke mere logisk end det andet, mere klart end det andet. Fransk er ikke mere logisk end dansk. Eller omvendt. Tværtimod forholder det sig sådan, at alle sprog kan oversættes til alle sprog. Alle sprog er lige gode til alting. Alt hvad der kan siges på det ene sprog, kan også siges på det andet sprog. Det ses i praksis ved den simultantolkning, man kan opleve ved store internationale møder, i FN eller i EF, selv om man nok kan undre sig over, hvordan disse fænomener tolke kan springe i et sådant tempo fra det ene sprog til det andet. Alt lader sig oversætte fra det ene sprog til det andet, den mest raffinerede logik og det pureste sludder. Et lille forbehold må tages med hensyn til ordkunst, især lyrik, for ordklange og mangetydigheder kan ikke ret let gengives fra sprog til sprog.

Det er ikke sprogene, der er logiske eller ulogiske, det er menneskene, der bruger sprogene. Hvis en mand siger noget ulogisk, er det ikke sprogets skyld, men hans egen. Store tænkere, filosoffer og logikere, er vokset op med alle mulige modersmål. Og de har ikke haft svært

ved at meddele sig til hinanden, for logikken i sig selv er international, dens formler ens på tværs af sprogene.

Det franske sprogs klarhed er en skrøne. Men man kunne måske forstå begrebet den franske klarhed på en anden måde. Siden Descartes har der i Frankrig været lagt stor vægt på filosofi og logik. Det har præget fransk uddannelse til nyeste tid. I skolen har man bevaret en retorisk tradition med vægt på logisk mundtlig fremstilling, og i de øverste klasser har man undervist i filosofi og logik. Men det drejer sig her om et kulturfænomen, der ikke har nogen indflydelse på sproget. Historiske regimers skiften og kulturens udvikling har nemlig ingen indflydelse på sprogenes egentlige struktur, højst på deres ikke-centrale ordforråd. Fransk blev ikke ændret af den store revolution i 1789. Russisk er ikke blevet ændret af oktoberrevolutionen. Dansk vil ikke se anderledes ud efter Hartlingåret 1974. Sproget er ligeglad med historien og kulturen.

Knud Togeby, 1918-74,
professor i romansk sprog
og litteratur,
Københavns Universitet

Ansvar i sproget

Omkring ordet „såkaldt“

Vi sidder i en stue og jeg siger til dig: »Giv mig lige den røde bog dér!«. Ved at ytre den sætning forpligter jeg mig – ifølge nogle sprogregler som alle danskere er enige om – på forskellig måde; der er visse ting jeg tager for givne, står inde for osv.

Jeg *tager ansvar* for at der faktisk ER en rød bog på bordet bag dig, jeg tager ansvar for at jeg er interesseret i den, vil reagere positivt hvis du giver mig den og meget mere. Ja man kan faktisk sige at jeg bruger sætningen til at meddele dig at jeg står inde for det og det.

At disse regler findes oplever man klarrest når de brydes. Hvis du giver mig bogen og jeg ser uforstående ud og siger: »Hvad skal jeg med den?«, så er der klud-der et eller andet sted.

Jeg har overtrådt de fundamentale kommunikationsregler om RIMELIGHED og RELEVANS. Bag enhver social handling ligger der nemlig en påstand om at »denne handling er (den) rimelig(ste) i denne situation«. På det sproglige niveau viser dette princip sig i et AFSENDER-ANSVAR: »I denne situation finder jeg det rimeligt at anvende netop denne sætning – ud af andre mulige – overfor dig«.

Ordene har indbygget afsendersvar

Afsenderansvaret kan ofte lokaliseres til enkelte ord. Man kan fx sammenligne ord der henviser til samme emne men har forskelligt afsenderansvar. Ordene *gavmild* og *ødsel* betyder begge noget med at bruge mange penge. I det første er der indbygget en positiv holdning, i det andet en negativ. Når man omtaler en person som *gavmild* har man altså dels meddelt (taget ansvar for) at han/hun bruger mange penge, dels at man synes det er udmærket.

Jf. tilsvarende forskelle i følgende udtryk:
vi undgik at møde hende / det lykkedes os ikke at møde hende
mobil arbejdskraft / tvangsforflyttelse
arbejdsgiver / arbejdskøber
osv.

Det er klart at der i de to rækker af udtryk ligger forskellige holdninger og værdier. På denne måde er der indbygget forskellige momenter i sprogets ord, og det er altså ikke bare sådan at ordene i uskyldighed og neutralitet henviser til omverdenen.

Man kan neutralisere ordene

Nu kan der imidlertid være situationer hvor det af forskellige grunde er praktisk eller nødvendigt at bruge et bestemt ord men hvor afsenderen ikke vil tage det afsenderansvar der er indbygget i det givne ord. Der findes da forskellige sprog-mekanismer hvormed man kan angive at man tager afstand; man vil godt tale om det emne ordet henviser til, men ikke på dét ords betingelser, man kan ikke gå ind for de indbyggede holdninger osv.

En måde at NEUTRALISERE (dvs. op-hæve) afsenderansvaret på er at vende opmærksomheden væk fra ordets betydning imod ordet selv som ord. Hvis man fx udtaler *røven* med samme ø-nuance som i *løven*, har man ved denne afvigende udtale henledt opmærksomheden på det sproglige og derved taget noget af kraften fra ordet, formindsket afsenderansvaret. Man har da snarere *benævnt* end *anvendt* ordet.

Når dansklæreren forklarer klassen: »Sætningen *jeg lover at komme* har altså udsagnsordet i nutid.«, så har han/hun ikke lovet nogensomhelst at komme. Sætningen er brugt som eksempel, som materiale. Sammenhængen angiver en klar sproglig synsvinkel.

Man taler om at ordet står *materialiter*, »som materiale«, modsat i en normal brugssituation, og når ord står materialiter er de uden afsenderansvar.

Det er ikke kun i sprogvidenskabelige overvejelser at man således markerer en sproglig synsvinkel (ofte tydeliggjort ved hjælp af gåseøjne), og det er da heller ikke særlig vigtigt eller interessant (eller forbavsende) at man bruger sproget på den måde i grammatikker osv; mere spændende er det at man også i daglig-sproget har nogle tilsvarende materiale-gørende og ansvarsophævede mekanismer.

Nogle ord handler om ord

Når det i TVA siges: »... at man ikke, som det hedder, kan slå hul i muren.« bliver udtrykket ligeledes mere nævnt end anvendt. På denne måde distancerer oplæseren sig fra udtrykket, enten fordi det er et citat eller fordi det er et udtryk der afviger fra TVAs sædvanlige sprogbrug (og da på en måde er »et citat fra sproget«).

Den sproglige, materialegørende synsvinkel er markeret ved sprog-ordet *hedde* som jo netop selv handler om sprog – ligesom ordene: *ord*, *sætning*, *sprog*, *sige*, *betegne* osv. Udtrykket 'som det hedder' kan virke lidt overflødig hvis man opfatter det bogstaveligt; det kunne man jo føje til alting. Men det fungerer altså som distance-markør, og det betyder sjov nok nærmest det modsatte af pålydende: som det IKKE hedder; nemlig sædvanligvis, i vor sprogbrug osv. osv. I et interview læses:

»... så var jeg virkelig bange, jeg var ved at skide lyserøde grise af skræk, som man siger.« (Information)

Her er sprog-ordet *sige* i færd med at tage brodden af udtrykket (eller markere at afsenderen er klar over at det er en meta-for). Jf. – med samme funktion – den stående vending: *så at sige*.

I følgende eksempel har journalisten brug for at distancere sig fra ordet *hårdnakkethed* og bruger hertil sprog-ordet *betegne*:

»... voksende antal unge, utilfredse israelere, der kritiserer regeringen for, hvad de betegner som dens hårdnakkethed i mellemøst-konflikten«
(Information)

Udtrykket *hvad de betegner* som fungerer som signal til modtageren om at der nu kommer noget som ikke er indbefattet af den skrivendes afsenderansvar, som fx et citat af hvad andre har sagt.

Sprog-ordet 'kalde'

Et andet sprog-ord er *kalde* (jf *hedder*), og det vil jeg vie lidt opmærksomhed.

Rent grammatisk forbindes 'kalde' med to genstandsled (genstandsled og omsagnsled til genstandsled):

»Ikke for ingenting, de kaldte ham Tricky Dick« (Information)

Hvis vi kalder udtrykket på førstepladsen (her: *ham*) for Y, og udtrykket på andenpladsen (her: *Tricky Dick*) X, så viser det sig at afsenderen altid tager mere afsenderansvar for Y end for X, altid distancerer sig mere fra X end Y. I dette eksempel er der underforstået: »men i virkeligheden hedder han Richard Nixon«.

»Denne magtfulde regering står nu i spidsen for den største samling af militærdiktaturer, der nogensinde har været samlet. Den kalder denne samling militærdiktaturer for den frie verden.« (Information)

Her er det klart at afsenderen er skeptisk overfor det udtryk der står på X-pladsen mens det indbyggede ansvar i udtrykket på Y-pladsen accepteres. Afstanden kan vise sig på andre måder end ved skepsis. Det grundlæggende er altså en forskel i afsenderansvar. Det kan fx ytre sig på den måde at Y-udtrykket er udgangspunktet, et sprogligt udtryk som de fleste vil finde rimeligt, sædvanligt, mens X-udtrykket er sætningens mere kontroversielle påstand. Jf.:

»... at jeg p.g.a. Watergate-affæren kaldte præsident Nixons valgkamp for en af de mest korrupte i USA's historie.« (B.T.)

Dimsen »såkaldt«

Og nu er vi efterhånden ved at være rustede til at kigge nærmere på ordet *såkaldt*. Grundfunktionen kan ret hurtigt klargøres. Lad os tage eksemplet: *en så-*

kaldt frihedskæmper:

nogle kalder dem frihedskæmpere

nogle kalder Y for X

Dvs. *frihedskæmper* står på X-pladsen, afstands-pladsen. Ordet *såkaldt* styrer altså en X-plads (Y-pladsen er markeret med *så-*) og bruges til at svække afsenderansvaret på forskellig vis.

1. Forudsætningsmodifikation

Ifølge de almene kommunikationsregler (om rimelighed og relevans) gælder der for enhver sproglig udfoldelse et afsenderansvar om at afsenderen forventer at modtageren kender og forstår de anvendte sproglige udtryk (af hvilken grund man fx nogle gange bruger et helt andet nationalsprog, engelsk – efter evne – til udlændinge osv). Benytter afsenderen af en eller anden grund et udtryk som han/hun ikke forventer at modtageren kender, kan dette udtrykkes i teksten, det markeres at afsenderansvaret for et øjeblik er ophævet:

»Vi synes ikke, det er rimeligt, at bruge de såkaldte coli-tal fra sidste år som mål for badevandets renhed.« (Politiken)

Ordet *såkaldt* kan bruges til at markere at de almene forudsætninger for kommunikationen for et enkelt udtryks vedkommende ikke gælder. At afsenderen på denne måde tager højde for relevansbruddet vil jeg kalde *forudsætningsmodifikation*). Det kan formuleres således: »Jeg bruger dether udtryk, men jeg er godt klar over at det på en eller anden måde afviger fra tekstens niveau og at du sikkert ikke kender det«.

På denne måde kan man opretholde en balance mellem på den ene side at vælge det udtryk der via *ens større* viden er naturligt for en, og på den anden side klart at markere at man ikke forventer at modtageren kender det; det er dels et ad-

varselsignal, dels en slags sproglig forbrugervenlighed. Og på denne måde udvider afsenderen modtager-skaren; det svære ord for de indviede, »undskyldningen« for de ikke-indviede.

2. Døbefunktion

Denne teknik har en særlig variant i (især) videnskabelige tekster der bevidst vil indføre et helt nyt ord, en betegnelse som ingen har mulighed for at kende på forhånd:

»... dog må der her indskydes en vigtig begrænsning, nemlig at man, hvis hypotesen på denne måde svækkes ved observationer, kan indskyde en såkaldt hjælpehypotese, gående ud på, at særlige omstændigheder gør sig gældende« (H. Hansen. At argumentere rigtigt)

Denne DØBEFUNKTION – der ofte er i forbindelse med en definition – indeholder ligesom forudsætningsmodifikationen en skjult sætning: »Der er en tingest der hedder 'hjelpehypotese' og den drejer sig om ...«

3. Ansvarsneutralisationen

En tredje meget hyppig brug af 'såkaldt' er ANSVARSNEUTRALISATIONEN. Når der i en tekst står:

»... de såkaldt adfærdsvanskelige børn ...«
(Politiken)

så markerer *såkaldt* at afsenderen godt vil snakke om det emne ordet hentyder til men ikke på det ords betingelser; »Jeg kan ikke skrive under på den holdning (opfattelse) der ligger i ordet, jeg tror det er en misvisende karakteristik osv osv«

»Vi tror ikke en døjt på de såkaldte eksperter udtalelser om, at affaldet ikke er skadeligt for fiskene«
(Ekstra-Bladet)

I dette eksempel bliver det ikke draget i tvivl at disse mennesker har officiel status af eksperter; det er bitonerne og konsekvenserne der dementeres; at man altid skal tage deres udsagn for gode varer osv. På tilsvarende måde i følgende:

»... om Christiania, den såkaldte friestad«
(TVA)

Man angiver dels at visse mennesker anvender det pågældende udtryk, dels at man selv vil tage afstand fra det, da man mener det kan lede til forkerte konklusioner, indeholder en forkert analyse osv: »Jeg benægter ikke virkeligheden bag ordet men fortolker den på en anden måde.«.

En såkaldt slutning

I alle tre funktioner signalerer *såkaldt* altså et brud af en eller anden art i teksten: »udfra de fundamentale kommunikationsbetingelser finder jeg det i denne situation overfor dig ikke rimeligt at anvende det pågældende udtryk. Enten fordi jeg ikke regner med at du kender det eller fordi jeg ikke kan tage ansvar for de indbyggede holdninger. Når ord der ikke er socialt ladede eller usædvanlige, konstrueres med *såkaldt*, giver det en ejendommelig effekt: *et såkaldt menneske, såkaldt regnvejr* osv. Funktionen er at modtageren giver sig til at lede efter en rimelig grund til at afsenderen distancerer sig overfor det pågældende udtryk – hvilket normalt vil fremgå af sammenhængen.

Ved hjælp af *såkaldt* – en lille men vigtig sproglig reservedel – kan man altså komme af sted med at sige noget samtidig med at man ikke siger det. Egentlig ganske smart, ikke?

Lars Henriksen,
f. 1946,
stipendiat ved Københavns Universitet.

デンマーク語こと始め

»Og der gik storken på sine længe, røde ben og snakkede ægyptisk ----« står det i et af H. C. Andersens mest kendte eventyr. Det var ham og hans uudtømmelige fantasi, der for nu mange år siden fascinerede mig som ung student, og som satte det hele i gang hos mig. Siden da har dette sprog beskæftiget en betydelig del af min tid og opmærksomhed frem for alle andre ting jeg nogenlunde er interesseret i. Og så skete det da endelig i fjor, at jeg ankom her i Danmark med det ganske bestemte formål at skaffe mig et solidt kendskab til jeres danske sprog. Men dette er minsandten et vanskeligt sprog. Og hvorfor? Jeg vil i det følgende fortælle lidt om det.

Der kan siges så mange store og små ting om sprogenes luner, som trænger til forklaring, at jeg her nødvendigvis må nøjes med kun få eksempler fra min noteringsbog.

Dansk er et sprog som faktisk er ukendt i mit hjemland Japan. Endnu den gang da Olympiaden blev holdt i Tokyo, var det tyskerne og østrigerne det danske idrætsfolk fik som sine naboer, fordi de, som vi troede, talte samme sprog alle sammen. Og det er usandsynligt, at vi i dag betydeligt bedre er orienterede i forholdene end for ti år siden. Selve børn

ved, H. C. Andersen var dansk, selve voksne (ikke alle, selvfølgelig) tror, han skrev på en eller anden tysk dialekt. Moderne forfatterne har heller ikke endnu nået frem til vores øer. Denne ret uheldige situation må skyldes efter min opfattelse blandt andet, at dansk er for japansktalende et utrolig fremmedagtigt sprog, til hvilkets studium ingen god hjælp foreligger.

Jeg kender nogle kollegaer derhjemme, der i sin tid med fynd gik i gang med dansk gennem de første fjorten-femten sider i en lærebog men ikke mere gad, fordi de ikke rigtig kunde finde ud af lydene. Så var der også en af mine tidligere elever, der en dag kom til mig og forlangte forklaring på, hvorfor man ikke må sige *smav*, mens man skriver *dag* og siger *dav*. Det er sådanne luner, man meget tidt finder i talesprog, og jeg henviste ham til en bog, hvori den slags oplysninger kunde hentes. Jeg ved ikke, om han gik og købte den. Næste gang jeg hørte fra ham, var han ivrigt syslesat af norsk. I de sidste måneder har jeg dag efter dag hørt folk snakke i busser, på gaden og alle andre steder og gentagne gange tror jeg at kunde konstatere en selvpræget tendens i talesprog til at fjerne medlyde i mange almindelige ord. Det

varede f.eks. temmelig længe, før det gik op for mig, at når man *ryahnpiuwe*, er det bare en pibe, man har i munden. Er det måske dagligt sprog, der hører hjemme kun i København?

Jeg vil standse her og fortælle nu lidt indgående om, hvad slags problemer man kan komme ud for,

Når man ikke taler samme sprog

I begyndelsen er lyd. Jamen, hvor mange? I sprogstudier gælder det altid om, ligeså i starten at gøre sig klar over, hvor mange lyd man allerede kender fra sit modersmål og hvad er de nye, man nu kommer til at beskæftige sig med.

Og hvis vi begynder med selvlyd, så er der for japanskens vedkommende, fem, kun fem, vi allerede kender. Man kunde vride sin mund så meget man vil, og sige f.eks. *o*, er det stadigvæk *o*. Der er hverken *ø*'er eller *y*'er på japansk, ingen forskel på lukket *e/o* og på åben *e/o*, en forskel vi har hundesvært ved at overholde. Den dag i dag lyder *nyder* og *jøder* i mine ører næsten samme, og jeg har så godt som opgivet at få rede i slagsen. Med hensyn til medlyde er vi heller ikke heldig stillede, omend det ikke er lydenes antal, der volder vanskelighed, men den enkelte måde lydene skal ordnes. Den gældende regel er, at alle stavelser på japansk er åbne, d.v.s. de ender på en selvlyd allesammen, når undtages *n* (som i udlyd bliver *ng*), således at *Danmark*, *København* f.eks. i vores mund kommer til at få en temmelig forskrækkelig skikkelse: *denigmaaku*, *kopenghaageng*. Den sidste er ikke så dårlig, skrumper den ikke, som den oftes gør hos vores turister, ind til *kopeng* osv.

Også i grammatikkens område har vi mindre. Ingen artikel. Ingen talforskel i substantivet. Ingen person. Et meget fat-

tigt tidssystem i verbet. Og sidst men ikke mindst den omvendte ordstilling. Siger man f.eks. *Kender du den mand du siger han snakkede med i går?* må det være noget i retning af *i går han snakkede med (du) siger mand (du) kender?!* Tænk, det er for os den allernormaleste måde tanken skal ordnes på.

Til de mange tragikomiske fejl jeg hidtil har gjort mig skyldig i, hører først og fremmest bruen (eller misbruen) af ord så enkelte som *ja* og *nej*. Små sennepsfrø brænder på tungen, siger vi. Vanskeligheden består i, at der i sprogbruen er tilfælde, hvor *ja* og *nej* (*hai* og *ihe* på japansk) med netop det modsatte må oversættes fra det ene til det andet sprog. Et par eksempler. a) *Kender du hr. Olsen? – hai (ja), jeg kender ham.* Det er i orden. b) *Kender du ham ikke? – hai (nej), jeg kender ham ikke.* c) *Du kender ham måske ikke? – Ihe (jo), jeg kender ham.* Typer b) og c) volder os vanskelighed. Denne kuriøse afvigelse burde efter min opfattelse forklares således: *ja* og *nej* på dansk (og på mange andre sprog) står i rent grammatisk forhold til verbets beskaffenhed i talerens sætning, kort sagt, man svarer med *nej* hvis talerens verbum indeholder *ikke* (eller lignende) ellers siger man *ja*. På japansk derimod er det talerens ytring som helhed, der bestemmer modtagerens svar. Altså, a) *kender du hr. Olsen. – hai, (det passer, som du siger:) jeg kender ham.* b) *Kender du ham ikke? hai, (det passer, som du siger:), jeg kender ham ikke.* c) *Kender du ham måske ikke? Ihe, (det passer ikke, hvad du formoder:) jeg kender ham (jo).* Der er én ting jeg i denne forbindelse ber oplysninger om: nogen siger fx. *Der er ingen mening skabt i regeringens forslag om skatterreform.* Og hvis man har samme opfattelse, skal man da svare med *ja* eller *nej?*

Til trods for den store lyst jeg har til at fortsætte yderligere, vil jeg for kort-hedens skyld lave en liste over de narre-streger, jeg uden at ville det har gjort mig til grin med.

Jeg har bestillet bogen (efter stillet) / Jeg er tredje år i år (da hukommelse svig-tede). / En dag, da jeg blev inviteret til middag hos min bekendt: Tak for mad, jeg tror den smagede meget godt (hvor-ved jeg mente synes). / Ved min vens bryllupsfest: ---- og længe leve jeres elskab (det skulle have været noget i ret-ning af elskov eller kærlighed). / Ved vores egen bryllupsmiddag her i Dan-mark, da jeg lige i begyndelsen måtte stå op og sige tak til gæsterne: Eh, tak for idag, vi er meget glade --. (Det siger vi nemlig på japansk). / Til en af mine ven-ner: Hoornår var du født? (sandsy. efter det tilsvarende engelske udtryk, jeg alle-rede kendte).

Der er masser af andre vanskeligheder, med hensyn til vendinger, talemåder osv. men jeg vil nu gå over til nogle proble-me, der opstår omkring sproget.

Når vi ikke godt kender hinanden

Japanerne som folk griner sandsynligvis mere end mange andre og dette kan være og ofte er årsagen til misforståelse. Jeg lærte i Tokyo for mange år siden en amerikansk professor at kende, som fly-dende talte japansk. Men var ikke særlig fornøjet med den måde folk opfører sig overfor ham på, når han taler japansk. »De griner« sagde han uforstående, »er det så latterligt, når en udlænding snak-ker japansk?« Nej, det er det bestemt ikke. Grinen, den er jo noget vi gør næ-sten ubevidst, bliver vi genert, forbløffet osv.. Det hører også hjemme i psykologi og sociologi, at undersøge, hvordan det hænger sammen med folkets opførsel i almindelighed. Forholdene vil ikke være så mystiske i Vesten, hvor man fra barn-dom er trænet til at bringe orden i sine tanker og meninger, for at give udtryk for dem. Derved er det ofte den om-vendte holdning, der forventes. Bare et eksempel. Når man, efter et eller andet

ærinde hos en familie, står op for at sige farvel, bliver man måske bedt at blive til middag. Men det må man for anstændigheds skyld sige bestemt nej tak til, fordi det er meget usikker, at værten mener det, han har måske ingen mad parat til gæsten. Det er bare noget værten siger, og noget gæsten siger nej tak til. Denne mærkelige skik lever den dag idag i nogle af vores gamle byer, Kyoto f.eks. og den skal overholdes, hvis man ikke vil hedde en bondeknold. I det hele taget tjener sproget hos os i mindre grad til kommunikation, til at kalde tingen ved dens rette navn. Dermed hænger det vist sammen, at vi gerne snakke om at læse ens

tanker (»at læse tanker af maven«, siger vi!). Første i de sidste måneder lærte jeg at bringe mine meninger mere direkte til udtryk. Her i landet fungerer sproget ellers ikke.

Ja, det var det. Jeg håber, inden jeg rejser hjem i marts måned, at lære lidt mere af det danske sprog og den virkelige brug af dette.

Koichi Jin, f. 1941,
lektor i engelsk
Hovedstadsuniversitetet Tokyo

Kære abonnent!

Vi minder Dem om, at det er NU De bør forny Deres abonnement på

Mål & Mæle

2. årgang.

Samtidig må vi bekende, at vi på grund af prisstigninger og forhøjelser på avisposttaksten er nødt til at forhøje abonnementsprisen til kr. 35.00 for hele årgangen.

BENYTT VENLIGST INDLAGTE GIROKORT ELLER RING/SKRIV TIL

ARENA, FORFATTERNES FORLAG

HALD HOVEDGAARD, 8800 VIBORG

Telf.: 06 63 80 60

PÅ GENSYN!!

Af indholdet i nr. 1, 2. årgang kan vi nævne:

Lønarbejde og sprog

Tænke, tro, synes og mene

»Ham dér« – om at tale om folk der er til stede

Folk, folket og befolkningen: hvad kalder politikerne os?

Mål & Mæle

Redaktion:

Erik Hansen og Ole Togeby

Lay out: Bent Rohde

Tegninger: Henning Nielsen

Ekspedition:

Arena, Forfatternes Forlag.

Hald Hovedgaard

8800 Viborg

Telf. (06) 63 80 60.

Giro 6253857

Tryk:

Nørhaven Bogtrykkeri a/s,
Viborg

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 35,00 pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til forlaget Arena. Alle henvendelser om adresseforandring, fejl ved bladets levering osv. bedes derimod rettet til postvæsenet. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Ta' bussen

En anmeldelse

Efteråret er den store tid når det gælder bogmarkedet. Aviserne er fyldt med anmeldelser af »den litterære høst«. Hvert år udkommer der dog mange bøger i stort oplag, »guldkorn«, som aldrig anmeldes. Til dem hører DSBs køreplan.

For visse mennesker er køreplanen en æstetisk nydelse. De sætter sig i en lænestol og begynder forfra, og på særligt gribende steder læser de op for deres familie. For andre er køreplanen en nyttig brugsgenstand, som man altid har på sig hvor man færdes. Så der er mange grunde til også at anmelde denne bog.

Og i år er der en særlig grund til en anmeldelse: DSBs normale udgivelse *Nærtrafik. København* (1 kr.) er nemlig blevet erstattet af *Vinterkøreplan. Hovedstadsområdets Trafikselskab*. Det er en smal lille tryksag på 233 sider, med et fint billede af Nordsjælland uden på. Og så er den gratis. Det er ikke ofte man kan få en bog på 233 sider, gratis.

En skatkiste af oplysninger

Lad det være sagt med det samme: det er en fantastisk bog. Det er en hel skatkiste af oplysninger. Antallet af oplysninger pr. side må være større end i nogen anden bog – også større end i telefonbogen.

Prøv at se på en køreplan for linje 1. Der står 151 afgangstider fra Hellerup, mandag-fredag. Nederst på siden kan man så se længste og korteste køretid i minutter på 8 stoppesteder på ruten. Man kan altså regne ud at når busserne kører fra Hellerup 13.05, 13.11 og 13.16, så må de passere Trianglen 13.15-13.17, 13.21-13.23 og 13.26-13.28. Blot i planen for mandag-fredag fra Hellerup står der altså $151 \times 7 \times 2$ oplysninger = 2114. Hvis man tager oplysningerne for linje 1, begge retninger, alle dage, bliver det ca. 5000 oplysninger. Hvis man tæller alle buslinjerne fra det tidligere Københavns Sporveje, står der 450 000 oplysninger, og det er jo ikke småting. Det må siges at det er en god service at man kan få udleveret alle disse oplysninger gratis.

Derudover står der oplysninger om alle andre busser under Hovedstadsområdets Trafikselskab (HT), de fleste øvrige busser, DSB-tog og private baner. I alt kan man altså få oplysninger om 500 000 afgangstider i hovedstadsområdet. Når man så tænker på at der ved hvert stop står mellem 0 og 100 personer på bussen eller toget, får man et indtryk af det svimlende i den offentlige trafik. Det er beundringsværdigt at det klapper så ofte som det gør.

I forhold til den tidligere DSB-køreplan

Jeg ringer altså til servicetelefonen. Manden forklarer at man bare skal tage linje 306 fra Hillerød. Jeg vil gerne checke efter og prøver at finde planen for 306. Jeg blader baglæns i tallene for buslinjerne: 334-330-328-327-hov! – 173 er den næste! Hvor står linje 306? Det viser sig at buslinjer som ikke indgår i HT ikke står i den almindelige nummerrækkefølge men for sig selv i en rækkefølge bagved. Jeg finder HT-linjerne og linje 306. Jeg forklarer manden i telefonen at Storkevad ikke står på køreplanen for 306. Han indrømmer det og henviser mig i stedet for til Gribskovbanen. Der går et tog 13.22 fra Hovedbanen, skift i Hillerød til Gribskovbanen 14.10, så er jeg i Storkevad 14.25, og det standser kun hvis jeg siger til. Jeg bladrer videre i togkøreplanen og finder på side 224 planen for Gribskovbanen Hillerød-Gilleleje. Den er trykt med så lille en skrift at det kan være svært at se noget. Men det passer. Storkevad står så sandelig på planen og tiderne passer, 13.22 fra Hovedbanen.

Klokken er imidlertid – ved al denne læsning af køreplanen – blevet 13.05. Der kører lige en linje 28 for næsen af mig. Jeg når så en fra Zoo 13.10, er ved Hovedbanen 13.26, og så er toget lige kørt. Den næste forbindelse til Storkevad går 15.02, og så er jeg deroppe 16.02.

Jeg stod ved Zoo kl. 12.30. Moralen er: prøv ikke at bruge HT-køreplanen selv. Det betaler sig ikke. Ring til (01) 155191. Brug køreplanen til at kontrollere oplysningerne fra service-telefonen.

HT og DSB

Dette er ikke et enestående og konstrueret eksempel. Det er oplevet og generelt for køreplanen. Den største fejl ved bogen er at fabrikkerne (forfatterne, redaktørerne) ikke har sat sig i brugernes sted. De

har ikke indrettet den så oplysningerne kommer i den rigtige rækkefølge for brugerne.

Det kan nemlig godt lade sig gøre at lave en forbrugervenlig køreplan. Forøgængerer, DSBs nærtrafikkøreplan viser det. Se på side 3 fra denne plan. Se hvorledes læseren straks efter indholdsfortegnelsen nænsomt føres ved hånden: *Hvorledes findes en bestemt strækning? Hvorledes findes en bestemt by?* Det er jo netop de spørgsmål man står med når man skal bruge køreplanen. Det fremgår klart af mærker på siderne hvor der står om tog, og hvor der står om busser. Der er en stedsfortegnelse (der dog ikke har bus-stoppesteder med). Ud for alle togstrækninger er der kilometerafstande angivet, så man ved en tabel et andet sted i køreplanen kan beregne alle priser. (Disse kilometer angivelser er ikke med i HT køreplanen. Man kan få at vide at en busbillet koster 1,75 kr., men der står intet om tog-taksterne.) DSB kunne altså sætte sig i brugernes sted. Hvorfor kan HT-folkene ikke det?

Hvad sagde HT-folkene til hinanden

For nu at give dem en chance, kan vi prøve at sætte os i deres sted. Hvad har styret deres valg af rækkefølge, deres ordvalg osv.? En af de træk der bedst viser hvad afsenderen af en længere tekst har tænkt, er dispositionen. I hvilken rækkefølge har de sat de forskellige oplysninger?

Det de har sat allerførst, på side 0, er noget om takstgrænser mellem tidligere KS (sporvejs-) enhedsområder og Forenede Rutebilers takstområde. Så kommer der tegnforklaring og indholdsfortegnelse, og det er jo nok trods alt placeret så langt fremme af hensyn til forbrugerne, og det

Vejledning i brug af køreplanen

Hvorledes findes en bestemt strækning?

Ved at bruge oversigtskortene, der findes på første omslagsside samt forrest i rutebilafsnittet.

Tallene i oversigtskortene svarer til numrene på planerne for de pågældende strækninger.

Hvorledes findes en bestemt by?

Ved man, hvor byen ligger, bruges oversigtskortene som beskrevet ovenfor.

Ved man ikke, hvor byen ligger, bruges stedfortegnelsen, hvor byer mv er opstillet i alfabetisk rækkefølge. Tallene efter navnene svarer til numrene på de planer, de pågældende byer mv er optaget i.

Hvorledes er planerne indrettet?

		1	2	3
km	tog nr klasse	2202	2204	
		2	1 2	
0	København H \times af	5.08	5.23	
	Nørreport	5.11	5.26	
	Østerport \times	5.14	5.29	
12	Klampenborg \times	5.24	5.39	
17	Skodsborg	5.30		
20	Vedbæk	5.34		
24	Rungsted Kyst	5.39		
27	Kokkedal	5.43		
30	Nivå	5.48	5.53	
34	Humblebæk	---	5.58	
38	Espergærde	---	6.02	
41	Snekkersten (se endv ∇)	---	6.06	
44	Helsingør \times plan 38 an	---	6.11	
	Hornbæk 36 an	---	6.38	
	Helsingborg F \times an	---	6.50	

- 1) Kilometerafstand til beregning af billetpriser (afstandene er ikke altid identiske med de geografiske afstande).
- 2) Stationernes navne. Strækningens stationer er trykt med lige skrift. Stationer på tilsluttende strækninger er trykt med *skråtstående (kursiv)* skrift. Tallet efter navnet svarer til nummeret på den plan, den pågældende forbindelse kan findes i.
- 3) Togenes tider opstillet i lodrette kolonner.

Hvorledes er planen for et enkelt tog indrettet?

- 2816 ← Togets nummer.
- 1 2 ← 1 2 betyder, at toget har siddevogn med 1. og 2. klasse. 2 betyder, at toget har siddevogn med 2. klasse.
- 13.37
- 13.45
- 13.58
- 14.07
- 14.14
- 14.21
- 13.28
- 13.38
- 14.23 ← Togets tider. Internationale tog og Intercity tog er trykt med fed skrift.
- 14.31
- 14.36
- 14.41
- 14.50
- 15.59

Øvrige tog er trykt med almindelig skrift. Strækningens tog er trykt med lige skrift. Tilsluttende tog er normalt trykt med *skråtstående (kursiv)* skrift (se dog under »Hvorledes anvendes tilslutningstiderne«).

Hvorledes ser man, om et tog (rutebil) kører daglig eller kun bestemte dage?

I mange planer er kørsel på hverdage og søn- og helligdage opstillet hver for sig, men i planer, der dækker daglig kørsel, er tog (rutebiler) opstillet således:

kører daglig	kører hverdage
17.38	21.53
17.45	22.02
17.51	22.09
17.57	22.16
18.03	22.23
18.11	22.33
kører søn- og hldg.	kører som teksten til højre for tiderne angiver
† 21.15	16.45
† 21.23	16.53
† 21.29	17.00
† 21.35	17.07
† 21.41	17.13
† 21.50	17.23

† † † † † † † †

Køreplanen for søn- og helligdage gælder følgende dage: søndage samt nytårsdag, skærtorsdag, langfredag, 2. påskedag, bededag, Kr. himmelfartsdag, 2. pinsedag, 1. juledag og 2. juledag.

× × × × × ×

Køreplanen for hverdage gælder alle øvrige dage.

er Nordsjællandskortet og Københavns-kortene på omslagene nok også. Dernæst er rækkefølgen denne:

ruteændringer
hurtigbusser
takster (først ændringer, så gældende priser)
kortsalgsteder
linjeoversigt
køreplan for tidligere KS-busser (i nummerorden)
køreplan for andre HT-busser.
køreplan for ikke-HT-busser (ny nummerorden)
køreplan for S-tog (alfabetisk)
køreplan for andre tog (ingen orden?)

Hvis jeg overhovedet skal forestille mig hvordan HT-folkene er kommet til denne mærkelige rækkefølge, må det være sket omtrent sådan:

A: – Først skal der stå hvad HT har udrettet, her efter oprettelsen. Vi må jo lave lidt reklame for os selv.

B: – Det eneste vi har lavet er enkelte ruteændringer og takstforhøjelser, så det sætter vi først.

A: – Så har vi alle de her køreplaner for de forskellige busser og tog.

B: – Vi har hverken tid eller råd til at trykke dem om, så vi laver et fotografisk optryk af dem som de er.

A: – Godt vi sætter dem i rækkefølge efter nummer.

B: – Også dem der ikke er HT?

A: – Nej, de skal sørme ikke stå sammen med vores busser. De kunne jo bare indgå i HT. Sæt dem bag ved vores. De må være glade for overhovedet at komme med.

B: – Så er der alle togplanerne.

A: – Det må jo være i orden fra DSBs side.

B: – Jammen nogle af dem er for store.

A: – Så fotografer dem ned.

B: – Hvor skal vi sætte kortet over jernbanelinjerne?

A: – Dem har vi sandelig ikke plads til. Vi skal jo bruge omslagene til vores egne kort. Smid det væk!

B: – Hov, vi har glemt det om takstgrænserne. Det skulle jo egentlig stå sammen med det om takster.

A: – Det har vi ikke tid til at lave om nu. Vi skal jo have planen færdig til 13. oktober. Men der er lige lidt plads på forklappen. Der kan vi sætte den.
osv.

Jeg kan ikke hævde at planen er blevet til således, for jeg kender intet til HT-folkene eller deres bevæggrunde. Men planen bærer præg af hastværk og forretningspolitiske overvejelser, snarere end af hensyn til brugerne. Kommunikationen har ikke ligget HT-folkene på sinde. De har haft en hel masse andre hensyn at tage, til kommunalpolitikkerne, til de selskaber som efter forhandlinger er indgået i HT, til de andre selskaber osv.

Men det er ikke HT-folkene der specielt er nogle skurke. De ligner desværre bare folkene i alle andre offentlige væsner og institutioner der fabrikkerer noget skriftligt til almindelige borgere. Det synes at være væsnerens væsen.

Og det skyldes nok at de ansatte i væsnerne har et mærkeligt indirekte forhold til deres modtagere. Ofte møder de dem aldrig. Det gør HT-folkene vel heller ikke. Og ofte er væsnerne opbygget med lange kommandoveje og ansvarsveje. Så selv om HT-folkene i sidste ende må være ansvarlige overfor busforbrugerne og vælgerne, vil de aldrig opdage det. Det er deres chef og deres chefs chef de vil tilfredsstille. Det viser HT-køreplanen tydeligt.

Ole Togeby,
f. 1947,
adjunkt i dansk sprog,
Københavns Universitet.

Aldrig

– Hvornår skal vi i Tivoli, far? – Når der er to torsdage i én uge? Egentlig en meget udspekuleret måde at sige *aldrig* på, selv om den unægtelig er udspekuleret for meget længe siden og nu bare er en fast vending.

Den skjulte påstand

Et spørgsmål med et *hv*-ord bygger altid på at det meste af det der siges i spørgsmålet er en kendsgerning. Spørger jeg *hvem har stjålet din cykel?*, så har jeg sagt at vi er enige om at din cykel er blevet stjålet, jeg skal bare have at vide hvem der har gjort det. Spørger én mig *hvornår holder du op med at tæve din kone?*, så har han også påstået for det første at jeg tæver min kone, for det andet at jeg engang vil holde op med det; det er bare tidspunktet for denne glædelige begivenhed han vil have at vide. Man kan så svare på spørgsmålene ved at erstatte *hv*-ordene med den ønskede oplysning: *hvem? William! – hvornår? en gang til foråret!*

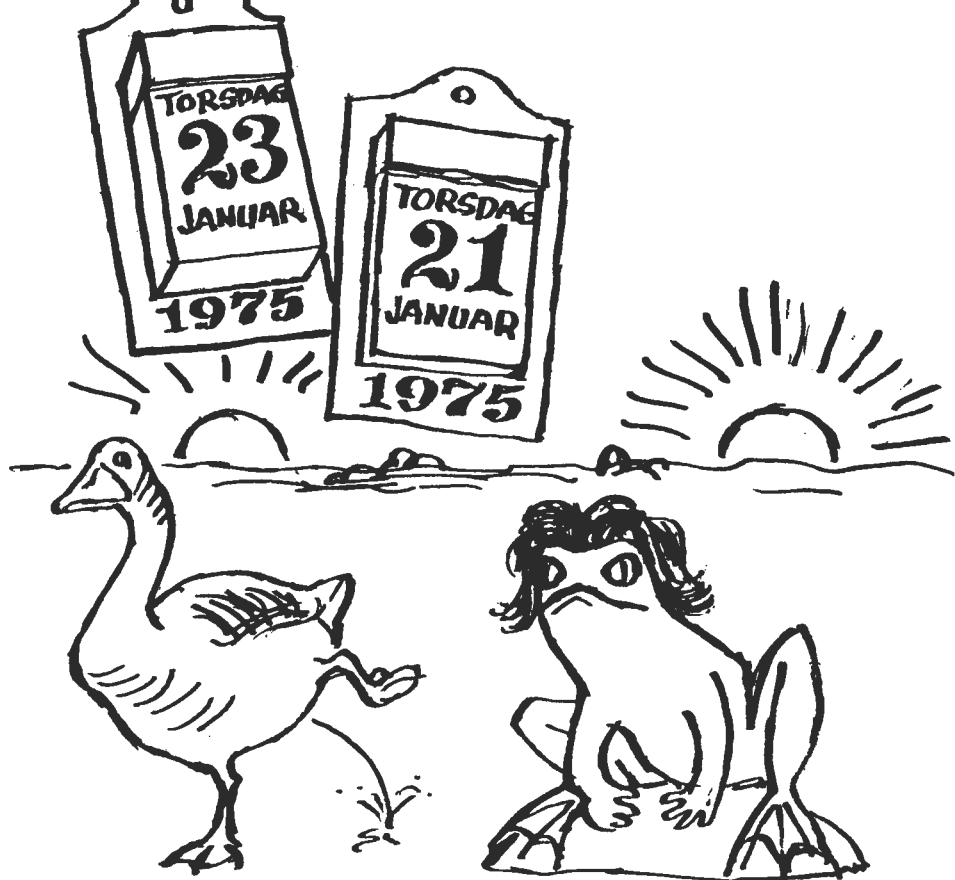
Nu kan det jo også tænkes at de samtalede ikke er enige om spørgsmålets skjulte sandhed. Den der bliver spurgt kan så benægte påstanden: *jammen min cykel er slet ikke blevet stjålet* eller *jeg tæver aldeles ikke min kone* eller *jeg ikke tænkt mig at holde op med at tæve min kone*. Men svarer man på spørgsmålet, har man godkendt dets skjulte påstand: *hvornår skal vi i Tivoli, far? på søndag!*

Fidusen ved at svare *når der er to torsdage* i én uge er naturligvis at man ved at svare, tilsyneladende godkender spørgsmålets forudsætning ved at angive et tidspunkt. Men en analyse af tidsangivelsen afslører at tidspunktet slet ikke kan indtræde: det er en uopfyldelig betingelse. Først tror man at svaret er positivt, men så bliver det alligevel afslag.

Halløj med kalenderen

Denne type af tidsindstillet *aldrig* findes øjensynlig i mange sprog. Ligesom på dansk er det tit kalenderen der bruges for at betegne den umulige betingelse. Svenskerne har også *når det kommer två torsdagar i en vecka*, med samme bogstavrim som i dansk, mens englænderne siger *when two sundays meet* ('når der er to søndage efter hinanden'). Franskmandene bruger imidlertid også torsdagen, oven i købet en 3-4 stykker af dem: *dans la semaine des (trois) quatre jeudis*; her kan der jo slet ikke være tale om noget bogstavrim – hvad er der mon med den torsdag? Tyskerne har *wenn Ostern und Pfingsten auf einen Tag fallen* ('når påske og pinse falder på samme dag').

Selv fra latin kendes den slags halløj med kalenderen: *ad calendas græcas*. Det betyder 'på den græske calendæ' og er en ret indviklet spøg. *Calendæ* er i den latinske tidsregning den første dag i hver måned; *calendæ januarii* betyder altså den første januar. Men sådan angiver

man overhovedet ikke datoer på græsk, og datoen *calendæ græcæ* eksisterer derfor ikke! Den svarer nærmest til den 31. april.

Den vittighed må allerede på Ciceros tid have været meget krævende, og man kan derfor undre sig over at udtrykket stadig er ganske almindeligt i moderne italiensk: *alle calende greche* og fransk: *aux calendes grecques*. Det kan næppe forstås uden kulturhistoriske kommentarer, som jo får enhver vittighed til at sygne hen.

Så er det enklere med det svenske *när två gånger två blir fem*, der kun forudsætter et elementært kendskab til talregning.

Den naturhistoriske umulighed

En anden type går på forhold i naturen, zoologi og botanik. »Ikke før solen står op i vest«, siger japanerne, idet de bygger på en urokelig tillid til verdensordenen. Noget tilsvarende finder vi i russernes »når Volga begynder at løbe opad«.

På grønlandsk og finsk kan man sige »når ravnene bliver hvide«, og en zoologisk umulighed af samme slags har vi i det spanske *cuando las ranas crient pelos*, 'når frøerne får hår'. Med det sjællandske *når gæssene har pissert* er vi straks ovre i det lidt vovede; den findes næsten magen til i spansk, hvor man siger »når hønsene tisser« (*cuando meen las galli-*

nas). Heraf kan man slutte at den slags gør gæs og høns altså ikke – hvad mange byboer vist strengt taget ikke er klar over.

Lidt mindre zoologisk sagkundskab kræver det tjekkiske udtryk »når fiskene engang lever på landjorden« og det russiske »ikke før krebsen fløjter«, noget der kan få en til at tænke på »Alice in Wonderland«. Endelig har vi i bulgarsk den botaniske spøg »når piletræet bærer pærer«.

Når det umulige sker

Den botaniske umulighed kender vi også fra litteraturen. Fx i folkevisen om Roselil og hendes moder. »Før hvert træ skal i haven få blomster af guld,/før jeg skal vende nogen ungersvend huld« erklærer den knibske Roselil. Men hr. Peder, den snu rad, lister som bekendt ud og hænger en guldring på hvert et træ, og så er det sket med Roselil. Hvem bøjer sig ikke for skæbnen når det umulige bliver muligt!

Et af de mere dystre eksempler har vi i Shakespeares Macbeth. Macbeth er af en heks blevet spået at han ikke vil blive overvundet af nogen før Birnam-skoven kommer vandrende op til hans borg. Det skulle jo være en god forsikring for tyrannen, men da fjenden senere angriber borgen, har de kamoufleret sig med grene fra Birnam-skoven for at kunne nærme sig uset. Den umulige betingelse er opfyldt og Macbeth bliver dræbt.

Det minder lidt uhyggeligt om Oehlen-schlägers besværgende *altid* i »Der er et yndigt Land«: *Men gamle Danmark skal bestå, så længe bøgen spejler sin top i bølgen blå*. Når nu den sidste bog er fældet på grund af vejvidelse og saltens Østersø ligner en balje opvaskevand – hvad så med gamle Danmark?

Erik Hansen, f. 1931,
lektor i dansk sprog ved
Københavns Universitet

Udvandring og sprog

Dansk i Nordamerika

Så langt tilbage i tiden som vor viden og vore gætterier rækker, er mennesker med deres sprog flyttet omkring på jorden. Når vi taler om sproglægtskab og sprogfamilier, tænker vi os noget med fælles oprindelse, vandring og spredning. Meget af dette er sket længe før den tid, hvorfra vi har skriftlige kilder, og meget af det, vi tror at vide herom, er derfor mere eller mindre velbegrundede konstruktioner.

Landnam på Island

Men også i historisk tid er folkegrupper flyttet ud medbringende deres sprog og øvrige kulturelle vaner. Vi har f.eks. væsentlige kilder til viden om det norske sprog, som udvandrerne i det 9. og 10. århundrede bragte med sig til Island, og som i dag er et islandsk særsprog. Særsprog er det blevet, delvis fordi sproget på Island har ændret sig noget i de tusind år, der er gået siden nordmændene tog land, men først og fremmest fordi sproget i Norge i det samme tidsrum har fjernet sig meget mere fra den fælles udgangssituation. Kilderne fortæller os, at Island var næsten folketomt, da nordboerne kom. Kun nogle irske munke havde opholdt sig på øen, og de fortrak nu. Indvandrerne kom især fra det sydvestlige Norge, men også fra andre dele

af Norge og fra Sverige, fra Irland, Skotland og Shetland (hovedsagelig nordboer men også kelter). Fra vort synspunkt er der især to spændende omstændigheder i denne historie. For det første at sproget på Island trods indvandrerens forskellige oprindelse tidlig blev meget ensartet. Indvandrerens oprindelige dialektale særtræk blev slebet af, og islandsk er endnu i dag karakteristisk ved få og små dialektale forskelle. For det andet at sproget på Island gennem århundrederne udviklede sig påfaldende lidt. Det bevarede det gamle grammatiske system og et gammeldags ordforråd, mens lydsystemet ændrede sig noget mere. Vi møder altså her den afslibning og den konservatisme, som ofte kendetegner udvandrersprog.

Danelagen

Omtrent samtidig med det overvejende norske landnam på Island finder den overvejende danske bosættelse i England, Danelagen, sted. Forholdene og den sproglige udvikling er her ganske anderledes. Her er ikke tale om indvandring til et folketomt land, men om sammenstød mellem den ældre befolkningsgruppe og den nyindvandrede. Resultatet bliver en folkeblanding og en sprogblanding, som endnu i dag tydeligt kan aflæses af danske låneord i engelsk (herunder nogle af sprogets almindeligste ord: *take*, *give*, *wrong*) og af Danelagens danske stednavne (*Grimsby*, *Lund*, *Copmanthorpe*) og personnavne (f.eks. efternavne på *-son*).

Den næste store udvandring fra Danmark ligger omtrent et årtusind senere. Fra 1820 til 1960 udvandrede 345.000 danskere til USA, alene i perioden fra 1880 til første verdenskrigs begyndelse godt 200.000. Tallet er stort fra et dansk synspunkt, lille fra et amerikansk. Her er

ikke som i Danelagen tale om en overlegen eller jævnbyrdig befolkningsgruppe, men om en dråbe i Amerikas store sproglige og kulturelle smeltekedel.

Det kan siges meget kort, hvilke varige spor de danske udvandrere har sat sig i det amerikanske sprog. Det drejer sig om nogle stednavne og en del personnavne, men ikke om et eneste låneord i amerikanskens centrale ordforråd. De indlånte personnavne er fortrinsvis efternavne og ofte i en amerikaniseret form. De danske stednavne, som stadig kan findes på mere detaljerede amerikanske kort, er mest navne på småbyer, som enten er grundlagt af danskere eller tidligt har haft et dominerende dansk befolkningselement. Fra en enkelt stat, Nebraska, som omkring år 1900 var den stat i USA, som havde næstflest danskfødte indbyggere, skal nævnes nogle dansk-amerikanske stednavne, som repræsenterer forskellige typer. En by kan navngives efter det sted i Danmark, hvor en del af de tidlige beboere kommer fra: *Nysted*. Eller man kan bruge landets navn: *Denmark*, eller flagets: *Dannebrog*, eller navne på berømte bygninger: *Kronborg*, *Rosenborg*. Man kan også bruge personnavne, efternavne: *Hansen*, eller fornavne: *Erik*. På denne måde kan også et dansk personnavn, som oprindeligt er et dansk stednavn, blive til et amerikansk stednavn: *Orum* (Ørum). Sjældnere er bydeformstypen, der også kendes fra danske stednavne (Springforbi), i Nebraska er den repræsenteret af: *Farwell*, der har sin oprindelse i dansk: farvel. Historien bag dette stednavn er, at den pågældende bebyggelse oprindeligt var polsk-domineret og hed Posen. Da danskerne kom i flertal, ønskede de navnet ændret og indsendte ansøgning til myndighederne om at måtte antage navnet *Farwell*, underforstået: farvel Posen.

Troen på modersmålet

Det kan i dag synes indlysende, at det danske sprog ikke kunne sætte sig varige spor i USA uden for navnestoffet. Men en gruppe af indvandrere – mest grundtvigiansk prægede – så engang anderledes på det. De troede på en kulturel dobbelthud ud over de danskfødtes generation, en dobbelthud med amerikansk som det udadvendte sprog og dansk som hjemmets og kirkens sprog. Den danske kirke i USA delte sig efter lange forudgående kampe i 1890'erne i to kirkesamfund: et grundtvigiansk præget og et indremissionsk præget. De to samfund fortsatte den hjemlige strid, men striden forstærkedes og tilførtes nye dimensioner af udvandrersituationen. For grundtvigianerne var det kristelige uløseligt knyttet til det folkelige og det nationale og dermed til modersmålet. »Det er vor faste Overbevisning, at vi netop er de bedste amerikanske Borgere, naar vi vedbliver at være danske« kunne de i 1887 hævde som programudtalelse. Og endnu i 1920 skrev en af dem: »... det er en aandelig Livs-sag for os, at vi bruger vort Modersmaal og lader det gaa i Arv til vore Børn. Vort Modersmaal er den Livsaare, hvorigennem vi har aandeligt Liv tilfælles med det Folk, vi er udgaaet fra. ... Alt hvad ædelt og godt vi ad den Vej kan tilføre os selv som en Gren af det danske Folk, det bliver til gavn for Amerika, det bliver en Rigdom tilført og med Tiden indsmeltet i det amerikanske Aandsliv«. Den indremissionske kirke ønskede hurtig sproglig og kulturel tilpasning for de danske udvandrere. Det danske sprog brugtes kun så længe det var nødvendigt for evangeliets forkyndelse. Endnu i det materiale, som vi har indsamlet inden for det sidste tiår, mærkes en tydelig sproglig

forskel mellem de grundtvigiansk prægede områder og de missionsk prægede områder.

Sprogene i Amerika

I USA har forskningen set det som en vigtig opgave at beskrive og analysere de mange forskellige indvandrergrupperes udvikling. Man kan søge at fastholde et enkelt synspunkt som det religiøse, hvor det viser sig, at indvandrerne fra katolske lande lettere isoleres gennem det fasttømrede katolske menighedsliv med præster, der tilhører gruppen. Eller man kan anlægge et erhvervsøkonomisk synspunkt og undersøge indvandrerens erhvervs-mæssige baggrund og tilpasningen til de nye muligheder. Mange synspunkter kan vælges, men det afgørende viser sig hurtigt at være det samspil, som der er mellem dem.

Dette bekræftes, når man vil beskrive den sproglige udvikling hos de danske indvandrere. Her bliver man – på grund af forskellen i sprogsyn hos grundtvigianere og missionsfolk, og de følger som forskellen fik – nødt til at inddrage det religiøse synspunkt i analysen.

De helt store linjer i indvandringens udvikling kan man finde gennem oplysninger fra de amerikanske folketællinger, idet der indsamles oplysninger om indbyggernes sprog. Og ved at sammenligne opgørelserne får man et indtryk af, hvordan de sproglige mindretal i USA ændrer sig.

Det normale er selvfølgelig, at grupperne aftager i størrelse, men de spansk-talende danner dog en klar undtagelse på grund af indvandringen fra Puerto Rico. Det sidste forhold mærkes helt op på hverdagens overflade, fordi indvandringen af spansktalende ikke er jævnt fordelt over USA. Langt de fleste puertoricanere

bor i New York-området, hvor meddelelser i højtaleranlægget på undergrundsbanen gives først på amerikansk og dernæst på spansk. De øvrige sproggrupper er derimod i aftagende, men der viser sig at være en bemærkelsesværdig forskel i den fart, hvormed de forsvinder. Norsk, svensk og dansk er blandt de hurtigst aftagende sprog.

Selv om grundlaget for disse undersøgelser rummer en usikkerhed, først og fremmest fordi de bygger på indbyggernes egne, ukontrollerede oplysninger, så bekræftes det helhedsbillede, de tegner, fra andre sider. Det er de mindretal, der stammer fra lande, der har en kulturform nær den fællesamerikanske, som hurtigst tilpasser sig, og det vil sprogligt set betyde: opgiver deres hjemlands sprog.

Amerikaniseringen

Desuden kan den hurtige danske tilpasning være støttet af motiverne bag udvandringen. Mens udvandrere af mange andre nationaliteter er kommet til Amerika, mere fordi de var nødt til det, end fordi de havde lyst til det – det har ofte været et spørgsmål om at overleve – har dette forhold ikke spillet den store rolle for den danske udvandring. For den typiske danske udvandrer fra landet har motivet til udvandringen været drømmen om egen jord. Byboen er blevet lokket af den mulighed for social opstigen, som ikke fandtes i det daværende danske classesamfund. Både landbo og bybo er således kommet til Amerika med et forudfattet ønske om tilpasning.

De enkelte samtaler med gamle indvandrere viser ofte, at selv om danskerne som gruppe har haft få problemer med at tilpasse sig i USA, så har overgangen været hård for mange. Alle, der har besluttet

sig til at tage til USA, har naturligvis været klar over, at det var vigtigt at lære engelsk. Fra forrige århundrede foreligger små trykte hæfter, hvor forfatteren har forsøgt at hjælpe udvandrerne over de første sproglige vanskeligheder, og forudsætningen er altid, at der skal begyndes forfra. Ingen havde lært engelsk i folkeskolen.

Overgangen til det nye mildnedes ofte ved, at indvandrerne holdt sammen og tillige opsøgte steder, hvor der levede andre danske. Således opstod danske sprogrøer. Der fandtes kvarterer i Chicago og i Brooklyn, New York, og præriesamfund f.eks. i Iowa og Nebraska (et enkelt så stort som Fyn), der engang udgjorde næsten rent danske livsmiljøer. Det ændrede dog ikke noget ved de barske vilkår, som mødte indvandrerne uden for de danske sprogrøer.

En dansk-amerikansk kvinde i New York, der nu som ældre lever i en velkonsolideret amerikansk hverdag som amerikaner, gengav i en samtale et glimt af den utryghed, som det fremmede måtte skabe hos indvandrerne:

»Og engang skulle jeg mødes med min mand. Det var min første fødselsdag i New York, og jeg havde fået besked på »Du kan ikke gå forkert, på den station dér kommer kun det tog, du kan absolut ikke gøre noget forkert«. Men han tænkte ikke på, at der var forandring i togene ved forårstiden. »So«, jeg tænkte, »det er da underligt, jeg kører ikke den samme vej, som jeg plejer at køre«. Men så kommer jeg til en station, og stationens navn var Dean Street, og det var stavet på samme måde, som at når jeg skrev hans adresse. So, jeg stod af toget, jeg kunne ikke sige hverken det ene eller det andet, jeg kunne slet ikke spørge, hvor jeg var henne. Men jeg så, der

var en stor bank, og det er Williamsburg Savings Bank, og jeg kunne se den langt væk, så siger jeg: »Jeg ved, han bor lige der, ja, så må jeg jo prøve på at gå der«. Men detteher, at det var min fødselsdag, min første fødselsdag væk hjemmefra, jeg var kun 21 år, så jeg løb, og jeg græd, og jeg løb, og jeg græd, og jeg siger: »Jamen Gud, der er da aldrig noget, der har været så langt borte som den Williamsburg Savings Bank«. Men til sidst så opnåede jeg det, men det er jo rart, når i dag at man kan tale sproget, og man kan komme rundt, og man behøver ikke være bange for.«

Problemet for indvandrerne efter anden verdenskrig var på en måde det modsatte af det, der mødte de »klassiske« indvandrere. Den sene indvandring skete først og fremmest til Canada, og denne gruppe af indvandrerne bestod af veluddannede unge, der ikke fik kontaktbesvær på grund af sproget, som de havde en solid basis i fra skolegangen i Danmark. Problemet var ikke mødet med det totalt fremmede, men derimod en erkendelse af, at mange af de problemer, som de var rejst bort fra, også fandtes i det nye land. Mødet med de gammelkendte problemer kunne få udvandringen til at virke som en forgæves anstrengelse.

Skade kun at Dannevang ligge skal så langt herfra

Den længsel efter det hjemlige, som de fleste har følt, har undertiden fundet stærke udtryk. En af vore meddelere, en gammel mand, der var indvandret før første verdenskrig og aldrig siden havde været i Danmark, boede alene i et skur i udkanten af en skov. Efter interviewet, hvor han havde fortalt om sin barndom i Danmark, kom det frem, at han lidt

inde i skoven havde bygget et hus, der i alle detaljer var tænkt som en tro kopi af hans barndomshjem: dimensioner, materialer, inventar. Hver aften gik han derover, satte sig ved langbordet og læste i sin bibel, men når han skulle sove, vendte han tilbage til skuret.

Længselen har ofte været en længsel efter sikkerhed uanset om følelsens mål var nærheden af forrige århundredes bondesamfund eller den sociale tryghed i efterkrigstidens velfærdsstat, men den har ikke blokeret for den nye hverdags muligheder. De danske indvandrere kom til USA og Canada for at blive amerikanere. Skal man herhjemme forstå de eksisterende dansk-amerikanske foreninger, bør man sammenligne dem med vore egne hjemstavnsforeninger. Fællesskabet mellem medlemmerne er naturligt og stærkt, men det enkelte medlem indgår med lige så stor fællesskabsfølelse i en amerikansk kirkegruppe, i en politisk organisation, i en veteranorganisation. Dansk-amerikanerne er amerikanere.

Sproget

Den »klassiske« indvandrer har normalt ved afrejsen som eneste sprog haft en dansk dialekt. I de danske miljøer i Amerika skete der imidlertid en afslibning af de mest udprægede dialekttræk. Der opstod et dansk-amerikansk fællessprog, som med den stærkt faldende indvandring isoleredes fra den sproglige udvikling i Danmark, og det fik derved et konservativt præg.

Idag er dansk-amerikanernes danske sprog næsten altid påvirket af ameri-

kansk, men derudover er det vanskeligt at sige noget om det på forhånd. Man kan høre et dansk, der blot rummer amerikanske ord, når der ikke findes et tilsvarende på dansk, og som den anden yderlighed et dansk, der er så amerikanset, at en dansker, der ikke har lært engelsk, kun vil forstå enkelte ord.

Det ville være nærliggende at tro, at for den, som knytter sig stærkt til de danske værdier, vil nationalfølelsen rense sproget, men blot et opslag i en dansk-amerikansk avis vil vise, at mange »danskindede« indlæg fra læserne er skrevet på engelsk.

Enkelte af de nulevende fra den tidlige indvandring har en sprogblending i deres danske, som må forklares ud fra deres sproglige uskyld. Da de kun har brugt deres dansk mellem andre dansk-amerikanere, som kunne både dansk og engelsk, så er de altid blevet forstået. Den følgende prøve giver et indtryk af blandingsgraden:

»Jeg havde gæs, fordi jeg ville have puder for mine døtre, når de blev gift engang og have good varm sengetøj for dem, så jeg havde gæs for, for flere år. De nasty ting, messy ting to have på en farm, de messer alt over, græs-sede op in vor garden and vi kan ikke sige et ord, eller tale højt, de, de snakker med. Derfra kommer det udtryk »You gås«, »Du er dum som en gås«, because de gæs de vil screame højt, men jeg for instance råbte ned, ned, til somebody nede i on farmen, et stykke vej, de råbte op til huset så. And then du hører dem skrige for en lang tid, disse gæs, som vi havde der. I did'nt like, jeg kunne ikke lide dem, men jeg havde dem for fjer, og de var jo også dejlige for steg, you know, gåsesteg.«

Da dansk holdt op med at være en gruppes sprog, gik dansk-amerikansk sproghistorisk uden for kontrol. Der var ikke længere tale om en sproglig udviklingsproces, derimod indledtes en fase, hvor det danske sprog, som næsten aldrig brugtes, hos den enkelte kom ind i en

nedbrydningsproces. Det dansk-amerikanske svinder hurtigere og mere usystematisk end dialekterne herhjemme.

Iver Kjær, f. 1938,
lektor i dansk sprog,
Københavns Universitet

Mogens Baumann Larsen, f. 1930,
lektor i dansk sprog,
Aalborg universitetscenter

ANNONCE!

HVAD ER ARENA, FORFATTERNES FORLAG?

HVAD ER ARENAs ABONNEMENTSSERIE?

ARENA, FORFATTERNES FORLAG, er en selvejende institution med forfatterstyrrelse. I samarbejde med ARKIV FOR NY LITTERATUR er forlaget iflg. sine vedtægter forpligtet til at udgive bøger uden at tjene andre interesser end forfatternes og litteraturens.

ARENA har i kraft af en ABONNEMENTSORDNING i 21 år kunnet udgive betydningsfuld litteratur, som ellers af økonomiske grunde ville forblive udgivet. Det drejer sig i mange tilfælde om krævende, ny litteratur, hvis nødvendighed vi tror på. Ikke mindst i disse år er der brug for et forlag som ARENA.

ARENAs ABONNEMENTSSERIE omfatter i år 7 titler: Nye bøger af betydelige, yngre danske forfattere (Smærup Sørensen, Michael Buchwald, Peter Laugesen) en spændende, ung dansk debut (Niels Vørsel), og udenlandske værker som på vidt forskellig måde forholder sig til menneskets situation og skæbne i vor tid (Lars Norén, Samuel Beckett, Nadezhda Mandelstam).

Som ARENA ABONNENT får De disse bøger til HALV BOGLADEPRIS. De enkelte bøger betales ved modtagelsen. ABONNEMENTSORDNINGEN har altid været og er stadig det nødvendige økonomiske grundlag for forlagets udgivelsespolitik, derfor må abonnenten binde sig for de syv titler.

I det følgende er de enkelte titler i ARENAs ABONNEMENTSSERIE nærmere beskrevet, og vi håber dette tilbud vil få Dem til at tegne abonnement. Desuden omtales 2 andre nye bøger som ikke indgår i abonnementsserien, men som vi tilbyder abonnenterne til halv bogladepris.

ARENAs ABONNEMENTSSERIE 1975 vil sikre Dem syv væsentlige titler i nutidens litteratur – til HALV BOGLADEPRIS.

Med venlig hilsen

ARENAs LEDELSE: Michael Buchwald, K. E. Hermann, Leif Hjernøe, Knud Holst, Henning Mortensen, Ole Sarvig, Jens Smærup Sørensen og Poul Vad.

TIDENS BØGER TIL DET HALVE AF TIDENS PRIS

JENS SMÆRUP SØRENSEN: BYGGERI

269 sider, kr. 75.00, i abonnement kr. 37.50, udgivelse: ultimo februar

JENS SMÆRUP SØRENSEN debuterede i 1972 med romanen AT ENDE SOM ENEBOER og vakte straks opmærksomhed om sit navn. For AT ENDE SOM ENEBOER modtog han Det danske Akademis OTTO GELSTED-PRIS. I 1973 udsendtes GØREMÅL, en samling poetiske noveller eller tekster, der fuldt ud indfrie debutromanens løfter.

BYGGERI er en stort anlagt roman, stofrig, men stram i komposition. Den spænder fra rækker af tætte situationsbilleder over uhyggens science-fiction visioner til psyko-sociologiske analyser. Den rummer et mylder af personer, som indspundet i et gigantisk kræfternes net forsøger at kæmpe imod eller blot beskytte sig. Enhver bevidsthed er en logisk del af dette skridende hele, som forfatteren stykker sammen og holder op for læseren som et muligt udgangspunkt for nytænkning.

NIELS VØRSEL: J.B. – EN TEORI

98 sider, bogladepris kr. 42.00, i abonnement kr. 21.00, udgivelse: ultimo marts
DEBUT

J.B. er en ejendommelig person. Han kan være flere steder på én gang. Han kan tale i telefon i Ålborg og samtidig ligge på stranden i Rio. Han kan også fløjte gennemsigtige snegle ned fra træerne i Amazon-junglen. Der foregår således en del i denne bog, men der er ingen handling. Den HANLENDE er den SKRIVENDE, dvs. forfatteren, der søger at finde frem til hvem den ukendte J.B. egentlig er. Når J.B. kan være flere steder på én gang, er det med modifikation: I tankerne er han i Rio, mens han sidder i Ålborg. Sandt at sige er han måske ikke andre steder end i den SKRIVENDE, i sproget, i Teorien om J.B.

LARS NORÉN: I DEN UNDERJORDISKE HIMMEL

170 sider, kr. 56.00, i abonnement kr. 28.00, udgivelse: ultimo april

Oversættelse: KARSTEN SAND IVERSEN

I DEN UNDERJORDISKE HIMMEL er anden del af en trilogi, men kan læses selvstændigt. Som i trilogiens første bind, BIAVLERNE, er det Simon, den skrivende, der registrerer nøjternt og køligt som et kamera. Han er den »der er der hele tiden« og den »der skriver hele tiden«, men han påtager sig ikke rollen som bærer af et budskab eller en mening.

Temaerne i DEN UNDERJORDISKE HIMMEL er seksualitet, vold, alderdom, forfald, død, men gennem bogens kølige administration af stemmer og billeder går en varm strøm af følsomhed og kærlighed.

LARS NORÉNS bøger giver med skarphed og lysende poesi stemme til de nederste og de yderste i velstandssamfundet. Således handler de i høj grad om os »normale«, borgerlige. I dette andet bind af den vægtige trilogi er det – karakteristisk for Noréns metode – forundt fascisten at sige: »Deres hjem er pletfrie. De stræber efter at blive politibetjente, for lige meget, hvad der sker, vil der være brug for politibetjente . . .«

PETER LAUGESSEN: ANARKOTIKA

Ca. 160 sider, kr. ca. 54.00, i abonnement ca. kr. 27.00, udgivelse: ultimo maj

Peter Laugesen burde læses af mange – af mindre kredse er han allerede i et par år vurderet som en af de mest spændende skikkelser i ny dansk litteratur. Derfor er ARENA glad for at kunne præsentere denne nye bog. Den er let at læse, men læst rigtigt er den intens, oprivende, smuk, desperat. Den kan ikke beskrives, knap nok karakteriseres: en tekststrøm, en bevidsthed som uafledigt og konsekvent blotter sig selv. Fremmed for og fanget i vor borgerlige kultur, manifesterer Laugesen en holdning, som set med samfundets øjne er outsiderens. »En sjæl der kommer ud af sproget i en krop af ord,« siger Laugesen selv. Det er denne sjæl, læseren har mulighed for at møde i Laugesens tekst, krop mod krop.

MICHAEL BUCHWALD: BLOKLAND

Ca. 175 sider, ca. kr. 56.00, i abonnement ca. kr. 28.00, udgivelse: ultimo august

MICHAEL BUCHWALDs fjerde bog er en begivenhedsgeografi over et dæmoniseret forstadslandskab, hvor nogle dage er så trykkende at **Dida** ikke orker at trække gardinerne fra. Hvor centergadens klingre marmorgulve og spejlende glasruder er dybfrost for **Cem**. Hvor PRINTS storternede jakke giver ham en vis beskyttelseslighed med modul-arkitekturen. Hvor **Ton** og **Sus** ikke magter at se opgørelsen fra boligskabet i øjnene. Hvor Friheden er en S-togs-station. Hvor skærmlimmer svier mindre i **Fantas** øjne end ensomhedens tårer. Hvor **Adl** finder prøvelejligheden ved at gå efter kaffeduft. Hvor **Multi** køber Søndagsavisen med de mange stillingstilbud. Hvor **Humble** har lært at folk skal sorteres. Hvor **Dida** synger med på dansktoppen for ikke at miste stemmens brug. Hvor Sydpolen har en høj statistik på Statshospitalet. Hvor **Cool** tør op indvendigt i takt med isterningerne i sin whiskey. Hvor **Copy** viser sin beslutsomhed i det hurtige køb. Hvor **Multi** beslutter sig for at

sende en kortfattet håndskrevet ansøgning. Hvor sort læder smitter af når man er tæt på. Hvor **Humles** ansigt skriger sandheden ud til dem som gider se og høre.

BLOKLAND er en moderne storby-skildring, i skæringspunktet mellem reportage, historie og myte.

Kort sagt: Forstadsmytologier.

NADEZHDA MANDELSTAM: ERINDRINGER

Ca. 500 sider, ca. kr. 100.00, i abonnement ca. kr. 50.00, udgivelse: ultimo september

Oversættelse: Lene Schacke og Peter Ulf Müller

I 1938 døde en af Ruslands store digtere, Osip Mandelstam, i en arbejdslejr i Sibirien, og det så i mange år ud til at den fysiske udslettelse skulle følges af total glemsel, som det var sovjetledernes ønske. Men Mandelstam genopstod i det erindringsværk, hans enke udsendte i 1970, et hovedværk i moderne russisk litteratur som er udgivet i Sovjet, men har vakt opsigt i hele den vestlige verden. Det er ikke blot endnu én i rækken af skildringer af Stalin-tidens rædsler, men et prosaværk med mange dimensioner. Det rummer bl.a. en enestående indfølelse skildring af en digters skabende arbejde og er også højaktuelt gennem sin refleksion over digtning og politisering, bl.a. i form af et skarpt opgør med 20'ernes Sovjet-kultur. **»Nadezhda Mandelstams bog er et formfuldendt mesterværk, som i indhold og udformning overgår langt den største del af de seneste års omfattende sovjetiske memoire-litteratur«**, skrev Samuel Rachlin i Politiken. Og i New York Review of Books hed det, at Nadezhda Mandelstam er **»en stor prosaskribent, hvis varlige plads i russisk litteratur er sikrere end nogen anden nulevende forfatters.«**

SAMUEL BECKETT: SPIL OG TEKSTER

Ca. 100 sider, ca. kr. 46.00, i abonnement ca. kr. 23.00, udgivelse: ultimo oktober

SPIL OG TEKSTER er den foreløbige afslutning på ARENAs omfattende præsentation af en af vort århundredes mest markante forfattere. Fra de berømte romaner MOLLOY, MURPHY og MALONE DØR til dette bind mindre tekster og dramatiske forløb bevæger man sig indenfor samme mirakuløse sproglige verden, der er Becketts egen, men som har været med til i afgørende grad at forandre vor.

Udvalget og oversættelsen er foretaget af UFFE HARDER.

Undertegnede bestiller herved ARENAs ABONNEMENTSSERIE 1975.

Abonnementet er bindende for hele året, og fortsætter hvis det ikke opsiges inden årets udgang.

Desuden bestiller jeg:

BIRTE HAMMER: SKYGGER (KR. 18.00)

FORTÆLLETEORI (KR. 23.00)

Navn _____

Adresse _____

Evt. boghandler _____

UDENFOR ABONNEMENT, men med HALV-PRIS TILBUD til vore abonnenter udsendes:

BIRTE HAMMER: SKYGGER

76 sider, kr. 36.00, ab-tilbud kr. 18.00, udgivelse: ultimo februar

DEBUT

SKYGGER er en skildring af dagtimerne på et alderdomshjem, af de gamles ensomhed og længsler. Den forholder sig kritisk til vor alderdomsforsorg og rejser spørgsmålet, om vor kultur i bund og grund er alderdomsfjensk.

SKYGGER skildrer dagtimerne på et alderdomshjem. Den forholder sig kritisk til vor alderdomsforsorg og rejser spørgsmålet, om det er et træk i vor kultur, at vi fornægter alderdommen.

FORTÆLLETEORI – forudsætning og perspektiv

560 sider, bogladepris kr. 46.00, ab-tilbud kr. 23.00, udgivelse: ultimo februar

Denne bog er resultatet af et arbejde, der er foregået i forbindelse med et kursus i narratologi ved Århus Universitet. Gruppen, der står bag bogen, har ønsket at undersøge en række narratologiske analysemodeller og deres erkendelsesteoretiske baggrund. Der er tale om et kritisk værk, og det vil i nogen grad henvende sig til »fagfolk«, men dem er der mange af blandt ARENAs ABONNENTER. Der vil blive udsendt et særligt prospekt om dette værk.

Post-
besørges
ufrankeret
(Modtager
betaler
portoén)

216

ARENA, FORFATTERNES FORLAG
HALD HOVEDGAARD
8800 VIBORG

Reserveret postvæsenet